

МАТЕРІАЛИ ДО БІОГРАФІЙ ВИХОВАНЦІВ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ У ФОНДАХ ЦДІАК УКРАЇНИ

Стаття представляє нові архівні матеріали до біографій вихованців Києво-Могилянської академії, які зберігаються у фондах ЦДІАК України. Основна увага відводиться ф. 128 — Києво-Печерська лавра. Стаття розкриває методологію наукового пошуку у фонді біографічних матеріалів щодо діяльності церковно-освітніх діячів з могилянців. Досліджено головні напрями просвітницької діяльності печерського чернецтва в Україні і поза її межами.

У процесі виявлення матеріалів до біографій вихованців Києво-Могилянської академії незаперечну роль відіграють архівні фонди. Наукова важливість цих джерел полягає не лише в підтвердженні достовірності певної інформації (чи навпаки), а й у тому, що новознайдений документ можуть не тільки доповнити існуючий матеріал, а й суттєво змінити точку зору науковця на дану проблему.

Варто згадати цілу низку фондів Центрального державного історичного архіву України м. Києва, які містять цікаві матеріали щодо історії Києво-Могилянської академії та її вихованців. Це, зокрема, ф. 59 — Київська губернська канцелярія, ф. 127 — Київська духовна консисторія, ф. 193 — Київське намісницьке правління, ф. 1211 — Київська духовна академія та ін., справи яких тією чи іншою мірою вже були використані дослідниками. Однак, на особливу увагу щодо цього заслуговує ф. 128 — Києво-Печерська лавра. У даній статті з'ясовуються обставини, які пояснюють пріоритетність даного фонду, як носія інформації щодо діяльності багатьох вихованців Академії та біографічних даних про них.

Насамперед слід звернути увагу на унікальність самого фонду, обсяг якого (понад 30 тис. справ) перевищує сумарний обсяг решти монастирських фондів ЦДІАК України. Специфіка дослідження фонду полягає також у його структурній побудові (11 окремих структурних частин, що відображають особливості устрою, управління і напрямів діяльності Лаври) та багатоаспектності вміщеної в ньому інформації.

Наявність у фонді багатої інформації, пов'язаної з історією Києво-Могилянської академії,

пояснюється тісними взаємовідносинами, які склалися між обома провідними культурно-освітніми осередками на всіх етапах становлення вищого навчального закладу. Вони виявилися, зокрема, в безпосередній участі печерського чернецтва в зачаткуванні Київської брацтвської школи, постачанні Лаврою викладацьких і керівних кадрів навчальному закладу, спільній давничій діяльності обох осередків, матеріальній допомозі Академії з боку монастиря, грошових пожертвах печерських ченців своїй alma mater тощо [1].

Найяскравішим виразом плідних стосунків Лаври з Академією стала багатогранна діяльність киевомогилянців, котрі прийняли постриг у стінах Печерського монастиря. Цей погляд молоді в стіни обителі можна пояснити, поперше, тим, що на той час прийняття чернечого сану було найдоцільнішим і дійовим способом зробити кар'єру в духовній, політичній чи освітній сфері діяльності; по-друге, Печерський монастир приваблював студентів як багатоплана і добре забезпечена обитель, відома своєю давньою славою; по-третє, в Печерському монастирі вихованці Академії могли виконувати такі пошлушенські обов'язки, які найкраще відповідали їхньому освітньому та культурному рівню (проповідництво, переклад і правлення книг тощо). Цим обумовлена та обставина, що в архівному фонді Києво-Печерської лаври відклалися особові справи колишніх студентів Академії, які несли духовну службу в монастирі та поза його межами.

Першу спробу персоніфікувати склад лаврського чернецтва, обмеживши його висвітленнями Києво-Могилянської академії, як провідної,

найосвіченішої верстви печерської братії, здійснив у 1911 р. професор Київської духовної академії Ф. П. Тітов. У статті "Воспитанники Киевской Академии на службе в Киево-Печерской лавре" [2], написаній на основі тогочасного лаврського архіву, учений навів список киево-могилянців (99 осіб), які з кінця XVII до XVIII ст. перебували на духовній службі в Києво-Печерській лаврі. Аналіз лаврського фонду дає можливість значно продовжити цей список — до 160 осіб, поповнивши його іменами багатьох інших вихованців Академії, чиє життя і діяльність тісно пов'язані з історією Печерської лаври. Між тим, виявлення таких осіб пов'язане з певними труднощами, оскільки після постригу в ченці колишні учні Академії змінювали свої світські імена. Окрім того, в архівних джерелах вони, як духовні особи, згадуються вже без прізвищ, як, наприклад, "ієромонах Іона", "ігумен Варлаам" та ін.

Пошук біографічних даних про вихованців Академії в матеріалах лаврського фонду ведеться за кількома напрямками. З одного боку, це вивчення іменних і формулярних списків чернецого складу Лаври, в яких зосереджена інформація про станове і територіальне походження конкретних осіб, їхній віковий та освітній ценз, час вступу в монастир і чернецого постригу, рукоположення в сан ієродиякона та ієромонаха тощо. З огляду на час і місце прийняття духовного сану можна робити важливі припущення про перебування того чи іншого ченця на території України, Росії чи й далеко поза межами Російської імперії і навіть про вірогідність викладання в навчальних закладах, коли певних відомостей про це в архівних джерелах немає. Інший спосіб отримання цікавої біографічної інформації — простеження заголовків справ за описами і змісту найцікавіших з них при перегляді самих документів. Таким чином виявляється різностороння культурно-освітня діяльність лаврського чернецтва, зокрема, викладання в навчальних закладах України і Росії, обсадження ієрархічних посад, місіонерська і літературно-публіцистична діяльність.

Прикладом може бути наявна у фонді інформація щодо Софронія Тернавіота. Син бунчукового товариша з Києво-Подолу, постригся в ченці в 1748 році, певний час був намісником Троїцького монастиря. Згодом виконував обов'язки стряпчого і повіреного в справах лаврської друкарні, у зв'язку з чим неодноразово виїздив до Москви і Петербурга, був добре відомий у середовищі вищих світських і церковних кіл. Згодом став архимандритом Костромського Богоявленського монастиря і ректором Костромської семінарії [3].

Нововиявлені архівні матеріали дають можливість простежити основні напрями діяльності вихованців Києво-Могилянської академії, котрі влилися до складу лаврської чернецкої братії, в стінах монастиря і поза його межами. Так, у групі справ фонду знайшла відображення діяльність печерського вченого гуртка, започаткованого ще Єлисеєм Плетенецьким. Слід зазначити, що крім вихованців Академії, які зразу ж по закінченні навчання поступали в Лавру з метою чернецкого постригу, а також студентів Академії, котрі поєднували навчання з монастирським послушенням "в надежде монашества", в Лаврі гуртувалася значна кількість її постриженців, котрі, виконавши за велінням Синоду свою духовну службу в різних російських єпархіях (як правило, на високих ієрархічних посадах), поверталися до рідної обителі "на покой", дотримуючись чернецкої обітниць. Разом з новоприбулими вихованцями Академії, а також ієромонахами з певним стажем служби в Лаврі вони виконували важливі справи за дорученням світської церковної влади. Зокрема, в 50-х роках XVIII ст. у зв'язку з виправленням "Четьї-Міней" Дмитра Ростовського і "Патерика печерського" київський митрополит, колишній печерський архимандрит Тимофій Щербацький наказав створити у Лаврі особливу комісію з "людей в священном писаній и церковных исторіях искусных и учительных от всякого их послушанія уволив к тому делу на коште лавры, которой собственная польза с печатанія тех книг зависит...". До складу цієї комісії увійшли лаврські ієромонахи Варнава Старжицький та Арсеній Піонтницький, архимандрит Іосиф Занкевич, а також керівник друкарні Веніамін Фальковський, з якими Тимофій Щербацький, згідно з доповіддю Синодові, обговорював "Четьї-Міней" [4].

Відомо також, що лаврські ієромонахи (Мартин Лобач, Гедеон Онискевич, Митрофан Косач, Варнава Старжицький) брали участь у діяльності Комісії для кодифікації українського права (працювали у 1721—1743 рр. в Глухові і частково в Москві) як перекладачі і переписчики "книг правних" [5].

Окремі справи фонду містять певні свідчення щодо просвітницької діяльності вихідців з печерської братії на українських землях, а саме — про їх викладання у філіях Києво-Могилянської академії в Харкові і Чернігові (про педагогічну діяльність лаврських ченців у Києво-Могилянській академії йшлося вище). Так, у 1768 р. Лавра направила до Чернігова "к учительской в тамошней коллегии должности" ієромонаха Гедеона, якого в наступному році змінив ієромонах Нектарій [6]. Ймовірно також, що вчите-

лями могли бути в 20-х роках XVIII ст. вихованці Академії Йосип Волянський і Гедеон Онискевич, які прийняли постриг у Лаврі, а згодом були висвічені на ієродиякона Чернігівським архієпископом Іродіоном Жураховським (відповідно у 1723 і 1727 рр.) [7].

24 липня 1728 р. князь М. Голіцин, меценат Харківської колегії, особисто звернувся до печерського архімандрита Іоанкія Сенютовича з проханням направити для роботи в нововідкритій Харківській колегії "обретающихся в святой печерской киевской лавре из трех персон, кого вы за благо изберете — брата вашего (Дмитро Сенютович — вихованець Києво-Могилянської академії— *авт.*), или Негребецкого, или Платона Малиновского. Того ради я вашу превелебность, яко давнего моего благодетеля, прошу із оных приказать отправить, дабы та зачатая школа чрез і ваше старание не оставлена была" [8]. Врешті, до Харкова поїхав Платон Малиновський, переведений з префектів Московської академії, і пробув там до 1729 р., поступово відкриваючи класи до богословського включно. У 1746 р. на викладацьку роботу в Харків прибув лаврський ієромонах Арсеній Піонтницький, про що свідчить запис в іменній відомості ченців, що вибули з Лаври у 1746 р.: "Иеромонах Арсеній Пионтницкий по указу Синода к преосвященному Рафаилу митрополиту Киевскому присланному для преподавания философии в Покровской Харьковской училищный монастырь отправлен" [9].

Слід зауважити, що могутнім фактором у справі релігійного та духовного виховання молоді в Києво-Могилянській академії та у Харківській і Чернігівській колегіях служила лаврська чернеча школа з її віковим аскетичним досвідом печерських святих-подвижників. Ця обставина значною мірою підсилювала авторитет викладачів та професорів із братії Києво-Печерської лаври.

Низка архівних справ переконливо засвідчує, що упродовж XVIII ст. лаврське чернецтво служило основним постачальником кадрів для розбудови Московської церкви [10] і поширення освіти в Російській державі [11]. За підрахунками, зробленими на базі лаврського архіву та інших джерел, встановлено, що визначні духовні посади в Росії обіймало не менше 20 архієреїв і понад 50 ігуменів та архімандритів з лаврського братства. Перебування лаврського чернецтва на вищих щаблях церковної ієрархії надзвичайно сприяло масштабам культурно-просвітницької діяльності Києво-Печерської лаври. Посідаючи високі посади в різних єпархіях Російської імперії, вихідці з лаврського братства активно займалися просвітництвом довірених їм тери-

торій: відкривали школи (митрополит Філофей Лещинський відкрив у 1703 р. Тобольську школу; єпископ Варлаам Леницький — у 1723 р. Суздальську семінарію, а в 1724 р.— Астраханську; Амвросій Юшкевич — у 1740 р. Новгородську; єпископ Сильвестр Кулябка в 1747 р.— Костромську), реформували їх у семінарії (митрополит Стефан Яворський, з призначенням у 1700 р. протектором Московської академії, повністю реорганізував її за зразком Києво-Могилянської академії; єпископ Інокентій Кульницький у 1727 р. реформував Іркутську семінарію; єпископ Іларіон Роголевський у 1732 р.— Казанську; єпископ Варлаам Леницький у 1733 р.— Псковську; єпископ Дамаскін Аскаронський у 1757 р.— Костромську), забезпечували викладацький склад навчальних закладів, для чого зверталися, як правило, в Києво-Печерську лавру, де завжди було найбільше "учительних монахів" — вихованців Києво-Могилянської академії, а також сприяли накопиченню книжкових багатств — упорядковували монастирські бібліотеки, маючи при цьому свої багаті особисті зібрання.

Турботами лаврських високоосвічених ченців було започатковано і влаштовано значну частину шкіл і семінарій Російської держави. З виявлених на сьогоднішній день 160 діячів Києво-Печерської лаври з киевомогилянців (див. вище) понад 60 працювало в Росії педагогами, екзаменаторами, проповідниками. При цьому аналіз архівних та інших джерел приводить до двох важливих висновків: 1) вплив кращих культурних і наукових сил негативно позначився на кількісному і якісному складі печерської братії; 2) середовище лаврського чернецтва виховувало такий потяг до рідної обителі, що вихідці з братії Києво-Печерської лаври не поривали духовного зв'язку з нею навіть перебуваючи в найвіддаленіших єпархіях Росії

Документи лаврського фонду свідчать про постійне листування з Лаврою Павла Конискевича, Платона Малиновського, Сильвестра Кулябки, Дамаскіна Аскаронського, Софронія Тернавіюта й багатьох інших відомих і мало відомих нам осіб з печерської братії. Так, костромський єпископ Дамаскін Аскаронський, зв'язуючись із печерським архімандритом Лусю Білоусовичем з приводу відправлення в його єпархію одного з лаврських ієромонахів, між іншим додавав: "сеже не для чего иного токо для чести и прославления добрыми людьми святыя наша общыя матере, Киевопечерскія лаври" [12]. Викладач німецької і французької мов у Троїцькій семінарії Микола Цвіт у листі до печерського архімандрита від 11 січня 1764 р. і надалі пропонує вважати його членом лаврського братства,

значаючи, що він "есть син святяга обители" і "где бы ни был телом до времени, однак духом всегда буду в святяга целикия Киевопечерския Лавры обращатся пребывать... неотступно, и буду сыном собственным святяга обители Печерския везде називатися" [13].

Посідаючи високі посади, архіереї з лаврського чернецтва вважали своїм обов'язком і справою честі допомагати обителі, де почалася їхня духовна служба. Зокрема, тобольський митрополит Павло Конюскевич і нижегородський єпископ Феофан Чарнуцький у 1760 р. надали Києво-Печерській лаврі допомогу в ремонті Успенського собору, корпусів трапези і друкарні, в зв'язку з чим печерський архімандрит Лука Білоусович наступного року направив до них ієромонаха Сильвестра з подарунками (вино і книги) [14]. Чимало допомагали Лаврі у вирішенні її монастирських справ архімандрити московських монастирів: Високопетровського — Сильвестр Юницький та Златоустівського —

Иосиф Тимошевич (згодом архімандрит Новгород-Сіверського монастиря) і Варлаам Баранович. Виконуючи почергово обов'язки довірених осіб від Лаври в Москві, вони займалися обліком фінансів, у тому числі пов'язаних з продажем книг; приймали пожертви на Печерський монастир; вирішували питання господарчого характеру (купівля паперу й устаткування для друкарні, книг для лаврської бібліотеки, церковних атрибутів тощо); були посередниками в діловому листуванні Лаври з різними особами, зокрема, замовляли на прохання архіереїв учителів з печерського чернецтва для викладання в духовних семінаріях і т. ін. [15].

Таким чином, виявлені у фонді Києво-Печерської лаври документи є цінним джерелом до вивчення діяльності вихованців Києво-Могилянської академії. Водночас виявлений матеріал може стати суттєвим внеском до скарбниці історії обох визначних культурних і духовних центрів українського народу.

1. Детальніше див. Кагамлик С. Р. До історії Києво-Печерської лаври та Могилянської академії (XVII—XVIII ст.) // Архіви України.— 1995.— №4—6.— С 96—108.
2. *Титов Ф.* К истории Киевской Академии в XVII—XVIII ст.— Вип. 3: Воспитанники Академии на службе в Киево-Печерской лавре в связи с биографией Софрония Тернавиота // Труды Киевской духовной академии.— 1911.— Кн. 1,2.
3. Детальніше див. ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 376; оп. 1 загальночерн., спр. 1867, 1955, 2020; оп. 1 друк. спр. 28, 150.
4. ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 друк., спр. 38.
5. Там само, оп. 1 заг., спр. 25, оп. 1 воч., спр. 1466.
6. Там само, оп. 1 загальночерн., спр. 261, 262.

7. Там само, оп. 1 черн., спр. 4, арк. 98 зв.— 99, 124зв.— 125.
8. Там само, оп. 1 черн., спр. 3, арк. 71.
9. Там само, оп. 1 черн., спр. 2, арк. 198, 201 зв.
10. Там само, оп. 1 загальночерн., спр. 21, 97; оп. 2 черн., спр. 6, 9, 17,27,50. 51,52,54,60.
11. Там само, оп.1 загальночерн., спр. 87, 316, 1097; оп. 2 черн., спр. 1, 35, 37, 49.
12. Там само, оп. 1 загальночерн., спр. 21, арк. 4.
13. Там само, оп. 1 загальночерн., спр. 1612, арк. 2—2 зв.
14. Там само, оп. 1 друк., спр. 62.
15. Там само, оп. 1 заг., спр. 129, 157, 181, 246, 255, 350, 395, 420; оп. 1 загальночерн., спр. 87.

Kahamlyk S.

THE MATERIALS TO THE BIOGRAPHIES OF THE KYIV ACADEMY MOHYLIANA'S GRADUATORS IN THE CENTRAL HISTORICAL ARCHIVES IN KYIV

The article represents a new archival sources to the biographies of the Kyiv Academy Mohyliana's graduators, which are concentrated in the Central Historical Archives in Kyiv. The special interest is given to the found № 128 (documents about Kyiv Caves Monastery). The methodology of scientific searching of biografical materials about clergymen and educators in archival fund is regarded in the article. The main directions of educational activity of the Caves monks in and out monastery are studied.